

1929 Dünya Ekonomik Krizi Karşısında Ali İktisat Meclisi

Mehmet Pınar*

Giriş

Birinci Dünya Savaşı, mağlup devletleri etkilediği gibi, galip devletleri de özellikle ekonomik açıdan sıkıntıya sürükledi. Fransa, savaşın galiplerinden ve zengin kömür yataklarıyla bilinen Alsas-Loren bölgesini almasına karşın ekonomik yönden zor bir döneme girdi. Savaş sonrası ekonomik sıkıntıların yanında farklı sektörlerdeki genişlemeler/daralmalar arz-talep dengesinde istikrarsızlığı da beraberinde getirdi. Savaş sonrası ekonomide yaşanan değişim Amerika'da büyük bir krizi tetikledi.

Krizin ortaya çıkışını tetikleyen sebeplerinden birincisi Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği zorluklar ve küçük şirketlerin birleşmesi sonucunda tekeller oluşturmasıydı. Büyük şirketlerin iflası, ekonomik hayatta sarsılmaları ve krizleri beraberinde getirdi. İkinci bir sebep bankaların kötü yapılanmış olmasıydı. Bankaların sermaye esaslarını, rezerv ve kredi oranlarını belirleyen yasalar mevcut değildi. Şirketlerin mali tablolarını denetleyen yasalarda eksikler göze çarpıyordu. Üçüncü bir sebep de Amerika Devlet Başkanı Herbert Clark Hoover yönetiminin ekonomi alanında tecrübesiz olduğu iddialarıydı. 1920'lerde Amerikan ekonomisinde liberal yaklaşımlar yerini devletçi eğilimlere bırakmaya başladı. Krizin ilk döneminde devletçi anlayışla ekonomiye müdahalenin olumsuz sonuçları kısa vadede ortaya çıkmaya başladı. Daha sonraları başkan müdahaleye karar verdiğinde ise hem çok geç hem de müdahale başarılı sonuçlar doğurmadı. Devlet bütçesini dengelemek için devlet harcamalarını kısması, vergileri arttırması işsizliğe sebep olduğu gibi, insanların satın alma gücünün azalmasına, fiyatların düşmesine yol açtı. Hükümetin tecrübesizliğinin bir diğer göstergesi de altın standardına bağlı kalmakta ısrarıydı. Hükümetin altına bağlı olmayan para basmayı reddetmesi ve sıkı bir para politikası izlemesi, piyasada para akışını

* Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, Van/TÜRKİYE, mmetpinar@gmail.com

etkilediğinden ekonomik faaliyetleri durma noktasına getirdi.¹ Üretim %20 azalırken işsizlik geniş ölçekte artmaya devam etti.² Amerika'da etkili olan kriz kısa vadede dünyanın birçok ülkesini etkilemeye başladı.

1929 Dünya Ekonomik Krizi'ni Amerikan borsasındaki hisse senetlerindeki düşüşe ve Amerika'daki ekonomik değişime bağlamak sorunu dar bir çerçeveye sıkıştırmaktır. Soruna geniş perspektiften bakıldığında tarihsel süreçte kırılma noktalarını iyi analiz etmekte yarar vardır. Sanayi İnkılabıyla başlayan ekonomideki değişimin Birinci Dünya Savaşı sonrası farklı bir çizgiye evrilmesiyle dünyada ekonomi alanında yatırım/tüketim alışkanlıklarının/reflekslerinin farklılaşmasıyla izah edilebilir. Ünlü İngiliz İktisatçısı John Maynard Keynes'in batı blokunda ekonomik dengelerin bozulmaması/korunması noktasında öngörülerinin dikkate alınmaması da krizi etkileyen önemli bir ayrıntıydı.

Bu çalışmamızda Birinci Dünya Savaşı sonrası başlayan ekonomik hayattaki değişimin ve farklılaşmanın bir sonucu olarak ortaya çıkan 1929 Ekonomik buhranın etkilerinin Türkiye'ye yansımaları ve Ali İktisat Meclisi'nin kriz karşısında aldığı rolü/tavrı ele almak amaçlanmaktadır Ayrıca arşiv belgeleri ışığında Ali İktisat Meclisi'nin tavsiye niteliğinde kriz sonrası ortaya koymak istediği ekonomik açılımların siyasi erkte/hükümette nasıl bir karşılık bulduğunu tartışmaktır.

1929 Dünya Ekonomik Krizinin Türkiye'ye Etkileri

Birinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan ekonomik daralma, Türkiye'de de etkili oldu. Türk parasının sürekli değer kaybetmesi, Türk ekonomisine duyulan güveni zedeledi. Savaş sonrası yapılan çalışmalarla savaşın getirdiği yoksulluğun ortadan kaldırılması noktasında belirli ölçüde başarı yakalansa da istenilen ekonomik gelişme tam olarak sağlanamadı.

Türk parasındaki bu düşüşe karşın Milli Mücadele sonrasında milli gelirin arttığı görüldü. 1927'den sonra milli gelirden belli ölçekte düşüş yaşandı. Bu yıllarda dikkati çeken diğer bir durum ise, tarımsal ürünlerde yaşanan bolluktur. Milli gelirin artışında Türkiye'nin bir tarım ülkesi olması ve tarımda yaşanan ürün bolluğu etkili nedenlerdendi. Ürün bolluğu ile

1 Zübeyr Turan, "Dünyadaki ve Türkiye'deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi" *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2011, C 4, S. 1, s. 58.

2 BCA., 30.1.0.0/26.152.9-15.

birlikte tarım ürünlerinde fiyat düşüşleri dikkat çekiciydi.³ Türkiye’de krizin etkili olmasının sebeplerinden biri de Lozan Antlaşması uyarınca gümrük tarifelerinin beş yıl süreliğine değiştirilememesi ve sabit kalmasıydı.⁴ Ayrıca Osmanlı Devleti’nden kalan borçların ödenmesi bütçeye ayrı bir yük getirmekteydi. 1928 tarihinde bu sürenin dolmasıyla ve korumacı ekonomi politikasının başlamasıyla ticaretin içinde olan belli kesim, daha fazla kar elde etme amacıyla piyasada sirkülasyonu olan malların ithalatına yöneldi. Bu dönemde dış ticaret açığı önceki dönemlere kıyasla iki katına çıkmıştı.⁵ Ülkede fiyatların artmasının yanında ithalat-ihracat dengesi de bozulma noktasına gelmişti. İlk etapta geliri düşük insanları etkileyen kriz, zamanla toplumun büyük bir kesimini etkisi altına almaya başladı. Türkiye tarım ülkesi olması nedeniyle tarım ürünü ihraç edip, sanayi ürünleri ithal etme planlamasına karşın tarım ürünlerindeki düşüş istenilen sonuçların gelmesini geciktirdi.

Mustafa Kemal Atatürk, 1 Kasım 1930’da TBMM’de yaptığı konuşmada krizin tarım sektörüne etkileri üzerinde durdu:

Efendiler, bilhassa ziraî memleketlerde hissolulan cihanşümul bir iktisadî buhran vardır. Bu buhran tabiatile bizim memleketimize de temas etmiş ve ağırlığını hissettirmiştir. Bu sıkıntı karşısında emsalsiz tahribattan dar ve kurak senelerden sonra, vatanımızın gösterdiği hayatîyet ve tahammül ancak Türk milletinin bünyesindeki kudret ve Büyük Millet Meclisinin tedbirlerindeki isabetle izah olunabilir. Geçen sene zarfında mücadeleye mecbur olduğumuz bir büyük hadise de millî para buhranıdır. Buhranı karşılamak için alınan tedbirlerin isabeti tahakkuk etmiştir. Her şeyden mühim olan esas

3 İlhan Tekeli, Selim İlkin, *1929 Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları*, Ankara 1983, s. 90. Ali İktisat Meclisi krizden önce de Türk parasının değerinin korunması konusunda çalışmalar yapmıştı (BCA., 30.1.0.0/39.232-12.2.).

4 Gülten Kazgan, *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2017, s. 46. 1923 Lozan Ticaret Sözleşmesi ile Türkiye, sözleşmeyi imzalayan ülkeler karşısında daha önce 1916 tarifesinin 12 katına yükseltelen oranları bazı mallarda 1916 tarifesinin 9 katına indirmeyi ve yürürlükteki oranları 5 yıl değiştirmemeyi üstlendi. Ancak Türk Lirasının sterlin karşısında %30’dan daha çok değer kaybetmesi ya da olağan dışı iktisadi krizler hainde Türk hükümeti istediği kararları alabilecekti (Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Yurt Yayınları, Ankara 1982, s. 145.).

5 Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1993, s. 97

iktisadî nokta-i nazardan, milletin uyanıklığı ve kendisinin yaşamak hakkına itimadıdır. Meclis ve Hükümet tarafından alınan tedbirler, hassaten bu esasta birleşir. Bugün, içinde bulunduğumuz vaziyet mali ve iktisadî tedbir ve ihtiyatlara da dikkatle devam olunmasını icap ettirmektedir.”⁶

Yunus Nadi de dünyada fazla üretim olduğundan mahsulün para etmemeye başladığını belirtti.⁷

Türk ekonomisi uzmanlar aracılığıyla krizin etkilerini azaltmak için bir dizi önlemler aldı. Bu doğrultuda Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kuruldu. Bu cemiyetin amacı yeni oluşturulan iktisat politikalarının hedefleri doğrultusunda yerli mallarının tüketimini artırmak, tasarrufu teşvik etmektir. İlk alınan önlemlerden biri de liberal politikalar yerine ekonomide devletçilik ilkesinin belirlenmesi oldu. İzmir İktisat Kongresi’nde alınan liberal anlayışın değişimi anlamına gelmekteydi. Türk parasının İngiliz Sterlini karşısında değer kaybetmeye devam etmesi üzerine 1930’da Türk Parasını Koruma Kanunu çıkarıldı.

1930’daki ekonomik dalgalanmalar üzerine dönemin Başbakanı İsmet (İnönü) Paşa, milli para hakkında TBMM’de yapmış olduğu açıklamada; Türk parasının değer kaybını daha çok, devlet gelirlerinin hesaba katılmadan geniş çaplı harcamalarda bulunulmasına bağladı.⁸ 1930 yılında hükümet tarafından hazırlanan ekonomik programda Merkez Bankasının kurulması kararlaştırıldı. Raporlar doğrultusunda 30 Haziran 1930 tarihinde 1715 sayılı kanunla Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası kuruldu.⁹ Bütün bu çalışmalarla yeni ekonomik model için altyapı çalışmaları oluşturulduktan sonra kalkınma planlarıyla sanayileşme evresine geçildi.

Kapitalist dünya sisteminin merkezini derinden sarsan bu büyük kriz, Türkiye gibi bağımlı ve az gelişmiş ülkelerde ilk kez kendi dinamikleriyle ulusal bir sanayileşmeye yönelme fırsatı yarattı.¹⁰ Türk basınında da benzer şekilde krizin iktisadi bir inkılabı dönüşümü için bir eşik noktası olarak

6 TBMM Zabıt Ceridesi, XXII/4 (01.11.1930), s. 2.

7 Yunus Nadi: “İktisadi Buhran Niçin Zail Olmuyor?”, *Cumhuriyet*, 22 Haziran 1930.

8 İ. Tekeli- S. İlkin, *age.*, s. 82.

9 *Resmî Gazete*, 30 Haziran 1930, S. 1533; Feyzullah Ezer, “1929 Dünya Ekonomik Krizi’nin Türkiye’ye Etkileri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C 20, S. 1, s. 432.

10 Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1998, s. 51.

değerlendirenler oldu.¹¹ Krizin etkilerini azaltmak için iç politikada bu tür önlemler alınırken dış politikada da dış ticaretini güdümlü bir yöne evirerek döviz sorununu çözmek için Almanya ile ticari ilişkilerini geliştirme çabası içerisine girmişti.¹²

Ali İktisat Meclisi'nin Kuruluşu ve İşlevi

Ali İktisat Meclisi öncesi benzer kurulların varlığı, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine rastlamaktadır. 1838'de "Meclis- i Maliye" ve "Meclis-i Ziraat ve Sanayi" gibi kuruluşlar doğal kaynakların belirlenmesi, tarım sanayi ve ticaretin geliştirilmesi, yerli ve yabancı uzmanların katkısı ile hazırlanan raporların hükümete sunulması gibi görevler üstlendi. Tanzimat döneminde kurulmaya başlanan bu meclisler, siyasi istikrarsızlıklar nedeniyle faaliyetlerini sürdürememelerine karşın daha sonra kurulacak benzer kuruluşlara örnek teşkil ettiler.¹³ Cumhuriyet öncesi Türkiye'sinde bu iki kuruluşun dışında Ali İktisat Meclisi'ne asıl benzeyen kuruluş, İkinci Meşrutiyet döneminde kurulmuş olan "İktisadiyat Meclisiydi. Bu meclisin varlığı doğal olarak devletçiliğe dönüşü simgeliyordu.¹⁴ Ali İktisat Meclisi, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Meşrutiyet döneminde ekonomiye yön vermek ve tavsiyelerde bulunmak üzere kurulan İktisadiyat Meclisi'nin bir nevi devamı niteliğindeydi. Başbakanlığa bağlı olarak kurulan bu meclisin 24 üyesi ve 3 yardımcısı mevcuttu. Başbakan'dan sonra Ticaret Bakanlığı ikinci sorumlu yetkili konumundaydı. Bu üyeler Bakanlar Kurulu, Ticaret ve Sanayi Odaları ve mesleki kuruluşlar tarafından seçilmekteydi.¹⁵ Bu meclisin üyelerinin farklı ekonomik alanda faaliyet yürüten kişiler arasından seçilmesi, işin ciddi tutulduğunun göstergeleriydi

Bu teşekkülün amacı tek partinin ortaya koyduğu ekonomik politikalara paralel olarak tavsiye niteliğinde yeni açılımlar sunmaktı. Kanun teklifleri ve layihalar hazırlamak birinci öncelikler arasındaydı. Hükümetin hazırladığı ekonomi politikalarının(kanunların) ülkenin ve toplumun ihtiyaçlarıyla

11 *Cumhuriyet*, 21 Mayıs 1931.

12 Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, 2/13-8 8847-25.

13 Murat Koraltürk, "Devletçi Sanayi Politikaları ve Âli İktisat Meclisi", 75 Yılda Çarklardan Chip'lere", ed. Oya Baydar, *Tarih Vakfı Yayınları*, İstanbul 1999, s. 63.

14 Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2019, s. 437.

15 BCA., 30.1.0.0/39.232-1.1.

örtüşüp örtüşmediğini irdelemektir.¹⁶ Meclis, Türkiye'nin coğrafi konumunu dikkate alarak limanların gelişimine kafa yorarak daha işlevsel hale gelmeleri noktasında raporlar hazırladı.¹⁷ Ali İktisat Meclisi, dönemin iktisat politikalarıyla ilgili birikimlerini ortaya koyarak geniş bir tartışma zemini oluşturdu. 1929 Krizi öncesi hayat pahalılığı karşısında raporlar hazırlayarak kooperatifleşmenin yaygınlaşmasıyla pahalılığın azalacağı savını savundu.

Meclis, hayat pahalılığı ve Türk parasının değerini düşüren sebepler üzerine raporlar hazırladı ise de Yunus Nadi, mezkûr problemlerin devam ettiğini meclisin sorunlara derinlemesine eğilmesi gerektiği yönünde eleştirilerde bulundu.¹⁸

Bu yıllarda lüks ve gereksiz tüketimin önüne geçilmeye çalışılmış ve hükümet özellikle bu doğrultuda çalışmalar yapmıştı. 1927 yılında kurulan Ali İktisat Meclisi, kriz yıllarında Türkiye'nin ekonomi politikasının oluşturulmasındaki belirleyici kurumların başında geldi. Mezkûr meclis, istikrarlı bir ekonomi politikasının oluşturulması ve toplumda çıkarları çelişen kesimlerin istikrarı bozmaya yönelik faaliyetlerini uzlaştırıcı bir rolle çözmeye yönelik bir tavır ortaya koyduğu görüldü.

1929 Dünya Ekonomik Krizi Karşısında Ali İktisat Meclisi

Ali İktisat Meclisi, Dünya Ekonomik Krizi'nden önce kurulmasına karşın esas rolünü kriz karşısında üstlendiği rolle gösterdi. Meclis, krizin Türkiye'ye etkilerinden önce mahiyetini/içeriğini analiz etme yolunu tercih etti. Krizin uluslararası arenada fiyat artışları ve düşüşleriyle ve tesadüfi nedenlere dayandırarak izah etmenin çok sağlıklı bir yaklaşım olmayacağını vurguladı. Meclis üyeleri, krizin ana nedenini dünya iktisat politikalarının değişimine bir tepki olarak yorumladı.¹⁹ Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında kapitalist politikalara dayanan sanayileşmenin biçimlenmesine bağladı.²⁰ Meclis üyelerine göre, yeni teknik gelişmelerle kapitalist politikalar çerçevesinde büyüyen sanayileşme ve buna bağlı olarak hammadde talebi, yeni iktisadi problemleri beraberinde getirdi. Bu durum sanayileşmiş ülkelerde olumlu tesir oluştururken ekonomisini hammaddeye bağlayan ülkelerde ise olumsuz etki bıraktı. Savaş sonrası büyük sanayi ülkeleri sanayileşmede genişlemeye

16 BCA., 30.1.0.0/39.232-1.1.

17 BCA., 30.1.0.0/27.153.2-8.

18 Yunus Nadi, "İktisat Meclisi" *Cumhuriyet*, 2 Kanunievvel 1928.

19 *1931 Ali İktisat Meclisi Raporları*, Başvekalet Müdevvenat Matbaası, Ankara 1932, s. 19.

20 BCA., 30.1.0.0/26.152-19-5.

gittiler. Amerika bu atmosferde rasyonel üretim politikası uygulamaya başladı. Krizin en önemli sebebi sanayileşmiş ülkelerin üretim alanını genişletme çabaları karşısında hammadde kaynakları bol olan devletlerin sanayileşme arzuları oldu. Bununla birlikte savaş sonrası iktisadi bağımsızlığını kazanan devletler kendi bağımsız gümrük tarifelerini oluşturdular. Hammadde ve tahıl kaynaklarıyla öne çıkan Rusya'nın dünya piyasasından çekilmesi sonucunda yeni tahıl üreticilerinin bu boşluğu doldurması, dünya ekonomik mekanizmasının genişlemesine yol açtı. Bu değişim belli bir süreçten sonra devletler arasında rekabete dönüştü. Bütün bu gelişmeler ışığında iktisadi hayatta geniş mikyasta oluşan değişim, dengesizlik ve ahenksizlik krizin ortaya çıkışını tetikledi. Meclis üyeleri, bütün bu verileri birleştirdiğinde geçici ve yüzeysel saiklerle krizi izah etmenin sağlıklı bir adım olmayacağı üzerinde durdular. Devletler düne kadar ideal bir sistem olarak gördükleri liberalizme müdahale etmek durumunda kaldılar.²¹

Meclis üyeleri, krizi ortaya çıkartan etkenler üzerinde durduktan sonra Türkiye üzerindeki tesirlerini tartışmaya açtılar. Türkiye'nin kendine özgü ekonomik modelinin eksikliğinin ve yetersizliğinin krizle ortaya çıktığını, üretici pozisyonundaki ülkelerle aradaki farkın gün yüzüne çıktığını belirttiler. Sanayileşmiş ülkelere hammadde ve tarım ürünleri sağlayan Türkiye'nin diğer ülkelere göre krizden daha çok etkilendiği üzerinde durdular. Üyelere göre, dünyadaki sanayi ve ziraat tekniklerinin gelişimi, dünya piyasasında Türkiye'yi arar bir ülke olmaktan çıkartmıştı. Üyeler, dünya krizi karşısında sanayileşmiş ülkelerle rekabet edilememesinin sebebinin teknik sıkıntılar, sermayesizlik ve teşkilatsızlığa bağladılar. 1929 Dünya Ekonomik Krizi karşısında hazırladıkları raporda öncelikle fiyatlarda yaşanan durgunluğun ihracata olumsuz yansımaları üzerinde durdular. Krizin tarihsel süreçte bir örneğinin olmadığından hareketle hammadde ve tarım ülkesi olan Türkiye'nin fiyat durgunluğundan ötürü ciddi etkilendiği tespitinde bulundular. Bunun önüne geçmek için fiyat durgunluğunu dikkate alarak pamuk ve tiftik fiyatlarının gözden geçirilmesini gerekli gördüler.²²

Meclis üyeleri, krizin yansımaları üzerinde durduktan sonra çözüm önerileri üzerine odaklandı. Krizin etkilerini en hafife indirmek için bağımsız kendi kendine yeten/üreten bir ülke konumuna gelmeyi birinci öncelikler arasına aldılar. Ziraatla sanayinin birlikte kalkandırılmasının önemine

21 BCA., 30.1.0.0/26.152-10-7.

22 BCA., 30.1.0.0/26.152-10-9.

vurgu yaptılar. Müteşebbis sınıfın yeterli ölçüde olgunlaşmadığı için devlet destekli yeni ekonomik modeli gerekli gördüler. Devletin bu konuda üretim ve maliyetleriyle ilgili sistematik bir planlamaya gitmesini elzem buldular. İhracatın %90'ı tarım ürünleri oluşturduğundan ve nüfusun %75'i çiftçilikle uğraştığından fiyat durgunluğunu çözmeye yönelik yeni politikalara yönelmesi üzerine yoğunlaştılar.²³

Meclis üyelerinin çalışmaları sonucunda üretimin başında buğdayın geldiği, iki milyon hektar toprakta buğday ekiminin yapıldığı, 1928'deki kuraklığa karşın 1929'da 27 kental, 1930'da 30 kental, 1931'de 35 milyon kentale ulaşıldığı rapor edildi. Üyelere göre, üretim bolluğuna karşın üretim maliyetlerinin yüksekliği yanında dünya piyasasındaki fiyat durgunluğu çiftçiyi zor durumda bırakmıştı. Buğday fiyatları, 1929'da İstanbul Borsasında 17 kuruş, 1930'da 12 kuruş, 1931'de 6 kuruşa düşmüştü. Üyeler, buğdayın çiftçiye maliyetinin 6 kuruş ve zor zamanlarda 3 kuruşa satıldığını göz önünde bulundurarak desteğin şart olduğunu belirttiler. Çiftçinin yeni üretim araçları için bankadan kredi çekmesi ve piyasa koşullarında borçlarını ödeyememesi şartları daha da çok zorlaştırmıştı. Ekonomik krizden çıkmanın birinci önceliği, buğday üreticisinin sıkıntılarını gidermekte gördüler. Onlara göre, Avrupa ülkelerinin zirai gümrük koruma sistemine karşın gümrük tarifelerini buğday üreticisinin lehine doğru düzenlemesi bir nebze olsun üreticiyi rahatlatmıştı. Üyeler, buğday üreticisini korumak için arz ve talebe göre bir planlamayı önemli bir adım olarak gördüler. Dünya piyasasındaki buğday fiyatlarını da dikkate alarak üreticiyi destekler mahiyette devlet destekli fiyat belirlenmesini önemsediler. Bu dengeyi sağlamak ve planlı ve sistemli hareket etmek için uzman bir kurula olan ihtiyacı da belirtmekten kaçınmadılar. Meclis, bu kurulun görevini şu şekilde açıklama yoluna gitti: "Buğdayın piyasa fiyatını maliyet fiyatı haddinde aşağı düşürecek istihsal kısımlarını tayin ve ilan olunacak bir fiyatla beletmek olacaktır. Bu su suretle mübayaa olunacak mahsullerin bedeli kısmen nakit ve kısmen de vadeli bonolarla tevsiye edilecektir. Bu bonolar erbabı ziraatın hazineye ve Ziraat Bankasına olan borçlarına mukabil nakit makamında istimal ve kabul olunacağı gibi, kıymeti muharreleri üzerinden Ziraat Bankasınca iskonto dahi edilebilecektir." Üyeler, çiftçinin arz-talep ahenksizliği, fiyatlardaki durgunluktan oluşan zararını karşılamak için uzun vadede kredi sağlamanın yanında ürün fazlalığı devlet tarafından satın alınması gerektiği ve ihtiyaç fazlalığı ürünleri depolamak için depo/silo temin etmenin gerekliliğine

23 BCA., 30.1.0.0/26.152-10-11.

vurgu yaptılar. Bunun yanında Romanya'daki gibi Müsaade-i Resmîyede imtiyazlı bir milli teşekkülün tesisinin gerekliliği üzerinde durarak şirketler, ziraat odaları, devlet demiryolları, seyrisefain gibi nakliyat sektörü dâhil hisseler olarak bu milli teşekküle destek vermesini önemsediler. Üyelere göre, köy girişlerini ambarlar kurulmalı ürün nakliyatını kolaylaştırmak için yeni yollar yapılmalıydı.²⁴

Krizden etkilenen diğer bir ürün ise arpaydı. 1929'da 16 milyon kental, 1930'da 15 milyon kental, İstanbul borsasında 1928'de arpa 12.26 kuruş, 1929'da 10.33 kuruş, 1931'de 5 kuruşa düşmüştü. Arpa gibi pamuk, mısır, çavdarda da benzer durumlar söz konusuydu.²⁵

Meclise göre, devletlerin kendilerine özgü ekonomik modellere yönelmeleri rekabeti beraberinde getirdiği gibi, ekonomiyi kendi ellerinde tutma rollerini de genişletti. Devletler sanayilerini geliştirirken Sovyet Rusya'nın da dünya piyasasından çekilmesine bağlı olarak ziraat sahasını geliştirmeye yönelmesi, Türkiye'nin dünya piyasasındaki bu alandaki rolünü tartışmaya açtı. Meclis üyeleri, bütün bu gelişmeleri dikkate alarak yeni bir ekonomik modelin kurulmasını gerekli buldu. Ekonomik kalkınmada özel teşebbüsü önemserken değişen yeni şartlar karşısında devletin ekonomik alanda özne konumuna gelmesini zorunluluk olarak gördüler. Meclis üyelerine göre Fransa'nın yumurta, Almanya ve İngiltere'nin halı, Amerika'nın incir ithalatına getirmiş oldukları kotanın Türkiye açısından olumsuz sonuçlar doğurduğu da bir realiteydi. Meclis üyeleri, özellikle buğday üretiminde yetiştiricinin zarar etmemesi için Romanya gibi bankalar ve kooperatifler aracılığıyla alım yapılarak dengenin sağlanmasını talep ederken Rusların Sohum, tütününe karşı Samsun'daki tütün üreticilerinin desteklenmesi gerektiğinin altını çizdiler. Üyelere göre tütün piyasasının önemi üzerinde durularak Yunanlıların Bulgarların ada tütününü namıyla İzmir tütününe karşı rekabetini güçlendirici önlemler alınmalıydı. Üyeler, Yunanlıların ve Bulgarların tütün piyasasını resmi ve özel kurdukları teşekküllerle desteklediklerini, Türkiye'nin de buna benzer destekleyici teşkilatlanmaya gitmesinin gerekliliğine atıf yaptılar. Tütün piyasasını elde tutmak için stoklama politikasının hayata geçirilmesini gerekli gördüler.²⁶

24 BCA., 30.1.0.0/26.152-10-12

25 BCA., 30.1.0.0/26.152-10-17

26 BCA., 30.1.0.0/26.152-10-13.

Üyeler, fındık, zeytin, portakal ve limon gibi ürünlerin toplanmasının Avrupa'daki gibi teknik usullere göre yapılmasına raporda yer verdiler²⁷. Fındık üretiminde İspanya ile daha iyi rekabet edebilmek için fındık enstitüsünün kurulmasını gerekli gördüler.²⁸ Benzer şekilde Birinci Dünya Savaşı'ndan önce dünya piyasasına hâkim olduğumuz üzüm piyasasını Amerika'ya kaptırdığımızın altını çizdiler.²⁹ Hazırladıkları raporda üzüm, incir, fındık piyasasında üretimde düşüşlerin yanında fiyatların aşağıya doğru çekildiği görüldü. Fiyatlarda en çok düşüş gösteren ürün fındık olurken üretimde en çok düşüş gösteren ürün afyon oldu. Bu düşüşte uluslararası sınırlamalar etkili oldu. Üyelere göre, ürünlerdeki üretim düşüklüğü fiyat durgunluğu çiftçiyi etkilediği gibi ticaret piyasasını da olumsuz yönden etkiledi. Üyeler, tarım sektörü ve ticarete aksayan bu sorunları çözmek ve yeni önerileri tartışmak için genel bir iktisat kongresinin toplanmasını gerekli gördüler. Bu kongrede çok geniş bir perspektifte sorunların gündeme getirilmesini amaçladılar. Bu sorunlar/konular arasında; zirai ürünlerin kalitesi ve tohumların ıslahı, sulama işlerinin yeniden düzene konulması, zirai kredilerinin vade ve faizlerinin yeniden gözden geçirilmesi, ihraç edilen ürünlerin Türkiye coğrafyasında da yetiştirilmesi için gerekli altyapı çalışmalarının yapılması, pamuk piyasasında Türkiye bir marka olmasına karşın uluslararası arenada fiyat durgunluğu ve pamuğun gerekli rağbeti görmemesinden ötürü pamuğu iç piyasada tekstil sektöründe daha fazla kullanılması için araştırmalar yapılması, pamuk sektörünü ve üretimini canlandırmak için pamuk cinsinin ıslahından tohum istasyonlarının genişletilmesi için incelemeler yapılması, ihracatta öne çıkan ürünlerin dünya piyasasında rekabet edebilmesi için nakliye masraflarının düşürülmesi, Almanya ve İngiltere'nin ithalatımıza yönelik sınırlamalarına/kısıtlamalarına karşı yeni çözümler bulunması, ürün kalitesini arttırmak için çiftçilere teknik dersler verilmesi ve ziraat okulları açılması yer aldı.³⁰ Pamuk gibi, tiftik piyasasını elde tutmak ve Afrika- Amerika coğrafyasıyla rekabet etmek için hayvan cinslerinin ıslah edilmesi gerektiği değerlendirilmesinde bulundular.³¹ Pamuk piyasasını Amerika ve İngiltere'nin pamuk borsalarında kabul ettiği uluslararası standartlara uyarlamak ve yahut ta Türkiye'nin kendine özgü tarım koşulları dikkate alarak bir standart belirlemek gerekmekteydi.³²

27 BCA., 30.1.0.0/26.152-8.5.

28 BCA., 30.1.0.0/26.152-8.9.

29 *1928 Ali İktisat Meclisi Raporları*, Başvekalet Müdevvenat Matbaası, Ankara 1929, s. 38.

30 BCA., 30.1.0.0/26.152-10-6.

31 BCA., 30.1.0.0/26.152-8.9.

32 *1930 Ali İktisat Meclisi Raporları*, Başvekalet Müdevvenat Matbaası, Ankara 1931, s. 6.

Krizle birlikte Türk parasının yabancı paralar karşısında değer kaybı devam etti. Hükümet, Ali İktisat Meclisi'nden ithal ikamesi olanaklarını araştırmaya ve sanayileşmeye yönelik Türkiye'nin iktisadi programını hazırlamasını talep etti. Türkiye'nin iktisadi programının hazırlanması için İktisat Vekili Şakir (Kesebir) Bey başkanlığında kurulan komisyon ülkenin üretim olanaklarını yerinde tespit etmek için 3 gruba ayrılarak Türkiye'nin çeşitli kesimlerinde inceleme yapma kararı aldı. Birinci grup demiryolu güzergâhında, ikinci grup Karadeniz sahilleri üzerinden Trabzon'a ve oradan Erzurum ve çevresinde, üçüncü grup ise Akdeniz sahilleri ile Trakya'da incelemeler yapacaktı. Yapılan geziler, ekonomi politikalarında değişimin ilk işaretleriydi. Ali İktisat Meclisi, bu politikaların değişimine öncülük etmesine karşın yaşanan aksaklıklardan hazırlanan rapor İktisat Vekili Şakir Bey'in öncülüğünde "İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor" başlığı altında Mart 1930'da Başbakanlığa sunuldu. Raporda Türkiye'de yaşanan krizin değişen ekonomik şartlara ayak uydurulamayıpından kaynaklandığı belirtildi. Türkiye'nin sanayileşmiş ülkelere gıda ve hammadde yetiştiren bir tarım ülkesi olmasına karşın tarımdaki değişen teknikleri pratiğe dökemediğinden dış pazarda pamuk vb. ürünlerde fiyat düşüklüğüne yol açtığı belirtildi. Öncelikle tarımsal ürünlerin hammadde fiyatları ile mamul madde fiyatları arasında bir denge oluşturulmalıydı. İhracatın %95'i tarım ürünleri oluşturduğundan sanayileşmiş ülkelerin getirdiği ithalat sınırlamasının olumsuz etkilerini ortadan kaldırmaya yönelik çözümler üretilmeliydi.³³

Ali İktisat Meclisi, sanayi sektörünün gelişimi için öncelikle yapılması gereken ilk iş olarak planlı bir sanayi programı hazırlamakta buldu. Sanayide kullanılacak hammaddenin geliştirilmesini gerekli gördü. Meclis üyelerine göre, hammaddenin temini noktasında işleri kolaylaştırmak için devlet alıcı ile satıcı arasında hakemlik yapmalıydı. Üyeler, fabrikada çalışacak işçilerden daha çok verim alabilmek için akşam kurslarının açılmasını ve sanayileşmiş ülkelere tecrübe edinmeleri için gönderilmelerini önemsediler. Üyelere göre, sanayicinin elini kuvvetlendirmek için sermaye sıkıntısı çeken Sanayi ve Maadin Bankasını güçlendirerek sanayiciye kredi desteği tam teşekküllü bir şekilde sağlanmalıydı. Teşviki Sanayi Kanunu, sanayileşmede karşılaşılan problemleri çözmede yetersiz kalmıştı. Bu kanunun kriz atmosferinde şartlara göre revize edilmesi şarttı. Yunanistan'da olduğu gibi sanayileşmede gerekli makine ve parçaların yurt dışından temini noktasında gümrük

33 Fehmi Akın-Serkan Bayraktar, "Erken Cumhuriyetin İktisadi Kurumlarından Biri: Âli İktisat Meclisi", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 29, Nisan 2011, s. 119.

indirimlerinin düzenlenmesi gerekli bir adım olacaktı.³⁴ Üyeler, sanayileşme adımlarını güçlendirmek için Sanayi Kredi Bankası Kanunu, Muamele Vergisi Kanunu ve Tarife Kanunu gibi yasaların sanayileşmeye engel teşkil eden yönlerinin revize edilmesi yönünde kararlı bir tutum sergilediler.³⁵

Sonuç

Sanayi İnkılabı ile ekonomik hayatta başlayan kapitalist düzen içeren yeni süreç ülkelerde/coğrafyalarda farklı karşılıkları da beraberinde getirdi. Sanayileşmeye yönelik ülkeler arasında ciddi bir rekabet alanı oluşmaya başladı. Tarihsel süreç içerisinde gelişen bu durum Birinci Dünya Savaşı ile sonuçlandı. Savaş sonrası ekonomide değişen dengeler 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin temelini teşkil etti. Dünyayı etkileyen kriz, tarım ülkesi olan Türkiye'de de ciddi etkiler oluşturdu. Kriz, aynı zamanda ekonominin farklı bir mecraya geçişi için de bir fırsat eşiydi. Krizin ortaya çıkışından kısa süre önce kurulan Ali İktisat Meclisi, esasında tarihsel süreçten beslenen bir geleneğin devamıydı. İslam tarihi öncesi kurultay geleneği, İslam devletleri sürecinde oluşturulan divanlar, III. Selim döneminde tesis edilen Meşveret Meclisi ve özellikle de İttihat ve Terakki döneminde savaş koşulları dikkate alınarak kurulan İktisadiyat Meclisi'nin bir devamı niteliğindedir. İktisadiyat Meclisi'ne işlevsel ve teşkilatlanma açısından ciddi bir benzerlik arz etse de ilk dönemlerde liberalizme evrilen, kriz döneminde devletçiliğe yönelik açılarından esnekliğiyle mezkûr meclisin pratikteki devletçilik yaklaşımından ayrılmaktaydı. Ali İktisat Meclisi, Cumhuriyet'in erken dönemlerinde ekonomi politikalarına yön verme amacıyla kurulmuş, ancak 1929 kriziyle beraber işleyişi de değişmişti. Ali İktisat Meclisi, esas fonksiyonunu 1929 Ekonomik Krizi'nde gösterdi. Meclis üyeleri, krizin arz-talep dengesinin bozulmasından ziyade uluslararası ekonomik şartların değişmesinden kaynaklandığının altını çizdiler. Krizin kaynağını, Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve sonrasında ortaya çıkan sanayileşme ve hammadde arasındaki dengesiz/eşitsiz yapıya bağladılar. Meclise göre savaş sonrası ülkelerin kendi gümrük politikalarını öne çıkartarak küresel ekonomik oluşumlardan uzaklaşmaları ve kendilerine özgü ekonomik modeller geliştirmeleri var olan yapının değişmeye başladığının işaretleriydi. Uluslararası ekonomik arenada gümrük siyasetinin temel amacı ülkenin ekonomik ilerlemesini sağlamaktı. Gümrük siyaseti devletin genel siyasetiyle ilintili bir durumdu. Değişen

³⁴ BCA., 30.1.0.0/26.152-10-14.

³⁵ *Milliyet*, 26 Kanunievvel 1932.

rekabet ortamında devletin ekonomik hayata sistematik olarak müdahalesi olağan bir durumdu. İhracatın arttırılmasında ithalatın azaltılmasında devletin alacağı politik tavrı yadsınamaz bir gerçeklikti.

Meclis üyeleri, özellikle bu süreçte hazırladıkları raporlarla tarım ve sanayinin birlikte kalkınması için büyük bir çaba sarf ettiler. Milli sanayinin pratikte işlevselliğinin artması için milli ürünlerin kullanılmasının yanında enerji maliyetlerinin düşürülmesini gerekli gördüler. Sanayi ve Maadin Bankası ile Teşviki Sanayi Kanunu'nun bu rolü üstlenmede yetersiz kaldığını raporlarda ısrarlı bir dille ortaya koymaya çalıştılar. Fabrikasyon hareketini dar çerçeveden uluslararası bir etikete kavuşturulmasının önemine vurgu yaptılar. Devletçilik politikalarının daha sistemli işleyebilmesi için Sümerbank'ın kurulmasına öncülük ettiler. Ali İktisat Meclisi, yeni bankaların kurulmasından yeni ekonomik politikaların hayata geçirilmesine kadar önemli rol üstlenmesine karşın kurumun en önemli ayırt edici özelliği farklı ülkelerin ekonomik politikalarını analiz ederek kendimize özgü ekonomik modeli hayata geçirmeye öncülük etmiş olmasıydı. Şakir Kesebir olarak bilinen ekonomik programın hazırlanmasına öncülük etmesine karşın programın sonraki süreçte bakanlık bünyesine alınması, mezkûr meclisin bürokrasinin/devlet aygıtlarının gölgesinde kaldığının bir göstergesiydi.

Kaynaklar

1928 *Ali İktisat Meclisi Raporları*, Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, Ankara 1929.

1930 *Ali İktisat Meclisi Raporları*, Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, Ankara 1931.

1931 *Ali İktisat Meclisi Raporları*, Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, Ankara 1932.

Akın, Fehmi-Bayraktar, Serkan, “Erken Cumhuriyetin İktisadi Kurumlarından Biri: Âli İktisat Meclisi” *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 29, Nisan 2011.

Boratav, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1998.

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA.)

Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, 2/13-8 8847-25.

Cumhuriyet

Ezer, Feyzullah, “1929 Dünya Ekonomik Krizi’nin Türkiye’ye Etkileri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C 20, S. 1, 2010.

Kazgan, Gülten, *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2017.

Keyder, Çağlar, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1993.

Koraltürk, Murat, “Devletçi Sanayi Politikaları ve Âli İktisat Meclisi”, 75 *Yılda Çarklardan Chip'lere*, ed. Oya Baydar, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1999.

Milliyet

Nadi, Yunus, “İktisadi Buhran Niçin Zail Olmuyor?”, *Cumhuriyet*, 22 Haziran 1930.

Nadi, Yunus, “İktisat Meclisi” *Cumhuriyet*, 2 Kanunievvel 1928.

Resmî Gazete, 30 Haziran 1930, S. 1533.

TBMM Zabıt Ceridesi, XXII/4 (01.11.1930)

Tekeli, İlhan- İlkin, Selim, “1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları”, *Türkiye Belgesel İktisat Tarihi Serisi*, ODTÜ Yayınları, Ankara 1977.

Tezel, S. Yahya, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Yurt Yayınları, Ankara 1982.

Toprak, Zafer, *Türkiye’de Milli İktisat 1908-1918*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2019.

Turan, Zübeyr, “Dünyadaki ve Türkiye’deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi” *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2011, C 4, S. 1.

Ekler

-1-

					01	020
--	--	--	--	--	----	-----

T. C.
 BAŞBAKANLIK
 CUMHURİYET ARŞIVI

L Â H K A .

Dünya mübadelesine muayyen vazifelerile müdahale eden türk iktisadiyatının bu alâkasının zarurî bir icabı olarak dünya buhranındaki manzarasını tahlil etmeği muvafık bulduk. Türkiyenin beynelmilel iktisadî mâgkûlâtle müsterek olan vasfı; onun da evvelemirde ve sureti umumiyede fiat sukutundan ve ihracatının daralmasından muhtarip olmasında tecelli etmektedir.

Mikyas ve şümülû itibarile muasır iktisat rejiminin tarihinde bir istisna teşkil eden ve bu farikasile de dünyayı bir afet gibi saran iktisadî inhitata mebde olarak kabul edilen "fiat sukutu" nun, bir ziraat ve ham madde memleketi olan Türkiyede inikâslerini tahlil etmezden evvel, şiddet ve seyri kendisine has olan bugünkü "buhran" etrafındaki görüşlerinizi ifade etmek lüzumuna kani olduk.

Filhakika dünyanın geçirmekte olduğu iktisadî inhitatı, konjonktür met ve cezirlerinde, yâni muayyen bazı emtiaya ait pazarı muvazenesinin muvakkaten bozulmasında tecelli eden alalâde bir buhran gibi düsturlaşmış sebeplere irca ve raptederek izah etmek mümkün değildir. Bu "buhran" ne bir takım tesadüfî ve arızî vakayin, ne de kabili içtinap olan bir takım hadisatın eseridir. Buhranın menşeleri muasır iktisat rejiminin bünyesine has aksülâmellerdedir. Ve onda bu rejimin işlemindeki hususiyetlerden doğan zarurî ve âmîl sebepler müessir olmuştur.

Cihan Harbinden evvel kâh yer yer bağgüsteren, kâh bütün dünyayı dairi şümükhüne alan buhranlar, serbest mübadele iktisadiyatına dayanan ve onun bir yapısı olan cihan iktisadiyatındaki sanayi unsurlarının taazzuv etmesindeñileri geliyordu. Liberal iktisat sistemi içindeki buhranların manasındaki hususiyet, bu

030	10			26	152	10
-----	----	--	--	----	-----	----

23

- I Dünya buhranı
 II Dünyanın iktisadî halihazırını
 III Dünya buhranında ve dünyanın iktisadî halihazırını
 içinde Türkiye

I.- Dünya buhranı

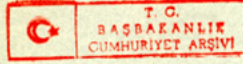
Dünyanın mühlik bir buhran geçirdiği, müferrit görüşlerle mukayyet bir telâkki olarak değil, fakat umumî kanaat halinde kabul edilen bir hakikattir.

Filhakika dünyayı sarmış olan iktisadî inhitatı, konjonktür nazariyesine göre bildiğimiz alelâde bir buhran gibi, düsturlaşmış sebeplere birca ve raptederek izah edebilmek mümkün ve doğru değildir. Bu buhran ne bir takım tesadüfî ve arızî vakayîin, ne de kabili iqtinap olan bir takım hadisatın eseridir. Buhranın menşeleri sistemin kendisine has, derunî reaksiyonundadır ve onda sistemin hususiyetinden doğan zarurî ve âmîl sebepler müessirdir.

Dünya iktisadiyatı bir nizandan, o nizamın reaksiyonu ile diğer bir nizama istihâle ediyor. Yeni bir devreye bağlanış olan ve cemiyet ve iktisat nizamlarının değişmesi ile neticelenen böyle bir inkılâbı, dünya tarihinin bir buçuk asır evvelki dönümünde de gördük: feodal sistemin inkırazı, esaret nizamının yıkılması, fransız ihtilâli, Amerikanın istiklâlî ve bütün bu inhidam manzaraları içinde yeni bir cemiyet temelini kurulması, yeni bir iktisat sisteminin (Liberalizm'in) teşessüs etmesi o inkılâbın semereleri idi.

030	10		26	152	9
-----	----	--	----	-----	---

70

23
6

1929 Tediye muvazenesinin aktif kısmının birinci maddesinin a,b,c fıkralarının her üçüne de gamil olmak üzere konulan 155 214 000 lira Rüsumat Umum Müdürlüğü'nün yıllık istatistiğinden alınmıştır.

Aktif pozisyonların en ehemmiyetlisi olan bu rakam üzerinde bir az durmak ve bunu **Âli** Meclisin tediye muvazenesini tanzim ettiği 1926 - 1929 senelerinin müteakbil rakamlarile mukayese etmek faydeli olacaktır.

1926 - 1929 seneleri için bu müteakbil rakamlar :

	Milyon T.L.	
	nisbet	M.T.L.
1926 Senesi için	100	186,4
1927 " "	85	158,4
1928 " "	93	173,5
1929 " "	83	155,2

Bu mukayeseden 1926 - 1929 seneleri zarfında, 1928 senesi müstesna olmak üzere, ihracatımızın kıymet itibarile seneden seneye azaldığı görüldü .

İhracat mallarımızdan, 1926 senesi zarfındaki ihracat kıymetlerinin yekûnu - yalnız birisi müstesna olmak üzere - bir milyon türk lirasını geçen muhtelif 25 kalem eşyanın, 1926 - 1929 senelerindeki ihracat temevvüçlerini de aşağıdaki tabloda ayrıca mukayese ettik :

2

030 | '0 | | 26 152 '6